

КУЛЬТУРНО-ЦИВІЛІЗАЦІЙНИЙ ПРОЦЕС

УДК 94(48).05-07

<http://doi.org/10.46869/2707-6776-2022-17-8>

Присяженюк О.М.

<https://orcid.org/0000-0003-3727-5350>

ШВЕДСЬКА ТРАДИЦІЯ ДЕРЖАВНОЇ ОПІКИ НАД КУЛЬТУРНОЮ СПАДЩИНОЮ

Скандинавські країни відрізняються тим, що в них з досить давніх-давен застосовувалася розумна система піклування про пам'ятки старовини. Тут не було «законів» в точному сенсі – їх замінювали численні королівські декрети. Виданий у 1886 році декрет короля Швеції щодо покровительства та охорони пам'яток старовини переслідував ті ж цілі, що й звичайний парламентський акт про пам'ятники. Швеція, таким чином, перебувала в особливо щасливому положенні в тому сенсі, що тут вже здавна держава прийняла на себе охорону всіх старовинних пам'яток країни, причому було встановлено принцип, за яким пам'ятники та предмети, відкриті розкопками на приватній землі, не надходили в розпорядження власника, а складали предмет опіки держави. Наприкінці XIX ст. було неможливо встановити подібний принцип шляхом прямого законодавства, але в Швеції це було наслідком традиційного звичаю, що принесло пам'ятникам та їх охороні незліченну користь. В зв'язку з цим шведське законодавство в сфері охорони культурної спадщини вважається найстарішим у світі. Традиція державної опіки над історичними пам'ятками налічує вже близько чотирьох століть. На зорі цієї традиції у XVII та на початку XVIII століть відбувалося становлення централізованої шведської держави з великими імперськими амбіціями, важливу роль в обґрунтуванні яких грало історичне надбання.

Друга половина XIX ст. стала поворотним моментом у справі охорони пам'яток, результатом чого стає Декрет 1867 р., який двічі доповнювався у 1873 та 1886 рр. В ньому відображено тенденції професіоналізації та централізації охорони пам'яток. Декретом було ускладнено механізм узгодження знесення пам'ятників в процесі господарських робіт. Був уточнений механізм надання права на дослідження археологічної спадщини. В цілому прогресивність шведських норм до початку XX ст. не може не викликати захоплення, хоча законодавство про охорону пам'яток повністю складалося з королівських розпоряджень. Комплексний закон з охорони пам'яток в Швеції був прийнятий тільки у 1942 р.

Ключові слова: культурна спадщина, старожитності, пам'ятка, антикваріат, антиквар, державна опіка, музей.

Скандинавські країни відрізняються тим, що в них з досить давніх-давен застосовувалася розумна система піклування про пам'ятки старовини. Тут не було «законів» в точному сенсі – їх замінювали численні королівські декрети. Виданий у 1886 році декрет короля Швеції щодо покровительства та охорони пам'яток старовини переслідував ті ж цілі, що й звичайний парламентський акт про пам'ятники. Швеція, таким чином, перебувала в особливо щасливому положенні в тому сенсі, що тут вже здавна держава прийняла на себе охорону всіх старовинних пам'яток країни, причому було встановлено принцип, за яким

пам'ятники та предмети, відкриті розкопками на приватній землі, не надходили в розпорядження власника, а складали предмет опіки держави. Наприкінці XIX ст. було неможливо встановити подібний принцип шляхом прямого законодавства, але в Швеції це було наслідком традиційного звичаю, що принесло пам'ятникам та їх охороні незліченну користь.

В зв'язку з цим шведське законодавство в сфері охорони культурної спадщини вважається найстарішим у світі. Традиція державної опіки над історичними пам'ятками налічує вже близько чотирьох століть. На зорі цієї традиції у XVII та на початку XVIII століть відбувалося становлення централізованої шведської держави з великими імперськими амбіціями, важливу роль в обґрунтуванні яких грало історичне надбання.

Джерельною базою нашого дослідження став, перш за все, королівський Декрет від 21 квітня 1886 р., розміщений у перекладі П. Латишева у «Известиях Императорской Археологической Комиссии» за 1907 рік [9]. Велику допомогу надало також комплексне видання Г. Балдуїна-Брауна «The care of Ancient Monuments», яке містить короткі відомості про стан охорони культурної спадщини станом на початок XX століття та велику кількість автентичних документів того часу [1].

Стаття Н. Зірмана, присвячена витокам правових основ охорони археологічної та історичної спадщини, надає багато конкретного матеріалу для аналізу [2]. Okремо необхідно виділити праці О. Толстікова про феномен шведського готіцизму [4] та особистість Улофа Рюдбека [7].

Єдиною у вітчизняній традиції працею, присвяченою розвитку законодавства Швеції з питань охорони археологічної спадщини у XVII–XXI століттях є стаття О. Малишева [6]. У монографії В. Онопрієнко представлена у короткій формі історія найстарішого у Скандинавії Упсальського університету. Розповідається про його знаменитих професорів і видатних вихованців, які залишили помітний слід в історії науки, про письменників, поетів, державних та громадських діячів, які отримали путівку в життя в університеті [8].

Метою статті є аналіз процесу становлення шведської традиції державної опіки над культурною спадщиною.

Ще у 1599 р відомому шведському антикварові та королівському бібліотекарю Йоханесу Буреусу (Йохан Буре, Johannes Bureus) було доручено за державний рахунок скласти опис рунних каменів в межах всього королівства і проявити турботу про цінні старожитності, під якими в ті часи розумілося все, що може дати певну інформацію про давність, перш за все рукописи, епітафії, руни та монети. Це стосувалося й усної народної творчості. Зазначеним дорученням знаменується заснування досі існуючої в Швеції Королівської антикварної служби, хоча інституційне оформлення цього органу відбулося лише у 1630 р.

Поняття «антикваріат», звичайно, відмінно від сучасного його тлумачення і відповідає своїй первинній етимології (лат. *Antiquus* «старий»), та означає

просто будь-які давнини. Що в даному випадку малося на увазі під терміном «антикваріат», добре видно з самого тексту установчого едикту, а точніше, тієї його частини, яка описувала обов'язки антикварів, тобто співробітників відомства: антиквари «... повинні збирати всілякі старі пам'ятники й речі, за допомогою яких можна проілюструвати батьківщину, головним чином все старі рунічні письмена ... як в книгах, так і на каменях, розколотих та цілих, і при цьому записувати, як вони були здобуті, ретельно досліджувати, скільки їх перебуває в кожному церковному приході, так само записувати, які оповіді несе кожен камінь ...» [2, с. 201-202; 3, с. 17].

Важливим фактором піднесення інтересу до старожитностей був «готіцизм» – історичний міф, згідно з яким шведи є нащадками та спадкоємцями готів – великого народу давнини, який втілював майже всі мислимі чесноти та покрив себе невмирущою славою.

Зародження ідей готіцизму в Швеції прийнято відносити до курйозного епізоду XV ст. У 1434 р. на церковному соборі в Базелі, куди приїхали близько трьохсот представників з усіх куточків католицької Європи, стався дипломатичний інцидент. Під час обговорення порядку, в якому делегати повинні були сидіти в залі для переговорів, єпископ Бургос вступив в суперечку з послом англійського короля: обидва претендували на одне й те ж почесне місце. Бургоський єпископ наполягав на тому, що, оскільки іспанці є нащадками славних своїми діяннями готів, потрібно поважати його статус як представника іспанського (точніше, кастильського) короля. Однак тут у суперечку втрутився посланник скандинавського монарха Еріка Померанського – єпископ Векшьо Ніколаус Рагвальді (Нільс Рагвальдссон). Він виголосив промову, в якій нагадав присутнім про подвиги готів, які колись залишили Скандинавський півострів та підпорядкували собі півсвіту, зокрема – Єгипет та Азію, здобули перемоги над Киром, Ксерксом та Дарієм, прославилися в Троянській війні, захопили Рим та заснували королівство в Іспанії. Крім того, вони першими прийняли християнство. А оскільки батьківщиною готів була Скандинавія, то саме скандинавському монарху – і, відповідно, його представнику – повинні бути надані головні почесті, наполягав Ніколаус Рагвальді. Свого він не добився – Бургоський єпископ у відповідь заявив, що готи, які залишили Скандинавію і заселили Іспанію, безумовно, перевершували по своїх достоїнствах тих, хто вирішив залишитися на Півночі. Однак в Швеції промова Ніколауса Рагвальді викликала живий відгук. Саме вона зазвичай вважається першим маніфестом шведського готіцизму [4, с. 59-60].

У другій половині XV ст. «готська тема» виникає в шведських історичних творах, проте по-справжньому шведський готіцизм як концепція сформувався у XVI ст. На початку XVII ст., в роки правління Густава II Адольфа готіцизм практично перетворився на державну ідеологію Швеції.

Йоханес Буреус (1568-1652) прославився перш за все як «батько шведської граматики» та піонер рунології. Він був непримиренним опонентом свого

данського колеги Олі Ворма, який вважав, що найдавніші руни створили данці. Природно, Буреус відстоював пріоритет шведів/готів. Він навіть мріяв про те, що рунічна писемність знову увійде у вживання та буде викладатися в школах. Буреус при цьому був ще й містиком, розенкрейцером, цікавився алхімією. Рунічні написи він вважав зразками «готської кабали», що дозволяє тлумачити божественні знаки і передбачати майбутнє (яка поставало перед ним в апокаліптичному світі). Буреус поєднував герметичну філософію з готіцизмом. Він першим з шведських «готіцистів» XVII ст. почав серйозно розробляти «гіперборейську тему». Хоча в ототожненні античної Гіпербореї зі Скандинавією не було нічого нового, Буреус «оживив» картину минулого, звернувшись до праці голландського автора Горопія, який в своєму творі «Виникнення Антверпена» (1561) оголосив жителів Антверпена нащадками гіперборейців [4, с. 66-67].

Йоханес Буреус, будучи ренесансною всебічно розвиненою особистістю, в процесі своєї роботи описав також низку видатних історичних церков, фортечних валів, стародавніх курганів, хоча короля Густава Адольфа II більше цікавило збереження письмових джерел. Ідеї Й. Буреуса лягли в основу прийнятого королем Густавом Адольфом II Меморандуму від 20 травня 1630 р. з інструкцією Королівському антиквару по збору та опису старожитностей. Документ переважно стосувався письмових історичних пам'яток, однак згадувалися також монети і руни (як цілі, так і розбиті, про що окремо зазначалося).

28 листопада 1666 р. регентський опікунський уряд, очолюваний державним канцлером Магнусом Габріелем де ла Гарді від імені 11-річного короля Карла XI, прийняв акт під назвою «Королівського Магістрату оголошення та припис про стародавні пам'ятники і старовини в державі» [5, s. 41-42].

Цей документ, на відміну від Меморандуму 1630 р. був спрямований до невизначеного кола осіб, від яких вимагалось не завдавати шкоди пам'яткам, а тому він вважається першим в історії шведського права правовим актом з охорони історичних пам'яток. До пам'ятників документ відносив давні поховання, руїни замків, інші визначні споруди та їх залишки, перш за все, знову-таки, руни. Захищалися монументальні залишки старовини, що зберігають відомості про еліту суспільства та історичні події починаючи від язичницьких часів. Йшлося про шведських та готських королів, а також про подвиги «видатних мужів та підданих». Окремо згадувалися історичні речі, якими володіла церква.

Актом 1666 р. вводилася перша в світі система загальнодержавного опису пам'яток, ведення опису покладалося на місцеву владу і духовенство. Акт 1666 року ставив під захист всі визначні пам'ятки, незалежно від форм власності, але приватна власність на землю стала неабиякою перепоною для охорони пам'яток.

В контексті врахування інтересів землевласників уряд змушений був частково використовувати римське право. 5 липня 1684 р. був прийнятий ще один акт про цінні знахідки. Перш за все документ стосувався виробів із золота, срібла, міді та інших дорогоцінних металів. Крім того, згадувалися різні «раритети». Держава цим актом набувала переважне право викупу знахідки, що термінологічно було представлено як обов'язок оферти першовідкривача скарбу або знахідки. Відповідна норма в дещо відкоригованому вигляді увійшла в ще чинний основний кодифікований акт Швеції – Шведський державний закон 1734 р. Цікавим є, що цивільно-правовий інститут права на скарб або знахідку, а також право держави на викуп історичних цінностей, був вміщений до глави 48 Відділу про злочини. Злочином, відповідно, вважалося порушення порядку оприлюднення відомостей (обов'язку оферти) про виявлені знахідки або скарби. Іншою характерною рисою відповідної норми було досить висока, навіть за сучасними мірками, винагорода від держави за викуплений скарб. Вона становила повну вартість чистого металу, до якої додавалася ще 1/8 зазначеної суми. Разом з тим навіть така велика сума винагороди не вирішила проблеми приховування знахідок та накопичення тіньових колекцій культурних цінностей, оскільки поширеною була думка, що ціна винагороди все одно несправедливо занижена [6, с. 44-45].

У XVII-XVIII ст. в Швеції почали здійснювати й перші розкопки давніх пам'яток, хоча археологічними ці розкопки назвати не можна. Крім пошуку скарбів, пошуки переслідували квазінаукові та ідеологічні цілі.

Перші розкопки значною мірою пов'язані з іменами таких вчених як Улоф Рудбек та Улоф Вереліус. Дослідження У. Рудбека добре задокументовані, містять креслення та замальовки. Дослідник стверджував, що він розкопав тисячі стародавніх курганів, що, звичайно, було дещо завищеною цифрою. Працю Улофа Рудбека «Atlantica» можна вважати апофеозом шведського готтицизму. Справжній енциклопедист – лікар (він отримав широку популярність як першовідкривач лімфатичних судин), архітектор, ботанік, винахідник, астроном, піротехнік, поет, музикант, композитор, – Рудбек застосував всю свою вченість, щоб довести: Швеція – це і є згадувана Платоном Атлантида та батьківщина всієї класичної цивілізації. Рудбек заявив, що Швеція – це острів гіпербореїв. Також Рудбек активно використовував «лінгвістичний метод» та захоплювався етимологічними побудовами. Наприклад, едичний герой Атлі (Аттіла) виявився у нього титаном Атласом, від імені якого Атлантида й отримала свою назву. Однак Рудбек аж ніяк не був безсовісним фантазером. Він прагнув очистити повідомлення класичних авторитетів від пізніших спотворень та помилок, щоб дістатися до істини. Як анатом, він прагнув розкрити історичну тканину та продемонструвати те, що приховано під нею, в глибині. Атлас, який додавався до першого тому «Atlantica», відкривається гравюрою, що своєрідно обіграє відомий сюжет публічного розтину трупа в анатомічному театрі: Рудбек скальпелем розрізає

поверхню великого глобуса та піднімає фрагмент з написом «Svecia». Під поверхнею виявляється земля, іменована «Deorum insula» (острів богів). За діями Рюдбека здивовано спостерігають вчені мужі давнини, представлені, зокрема, Птоломеєм, Тацитом, Аристотелем і, зрозуміло, Платоном [7, с. 169-189].

Рюдбек активно використовував археологічний матеріал і сам займався розкопками. Найбільш сенсаційним результатом його зусиль на цьому терені стало ототожнення церкви в Старій Уппсалі з храмом Аполлона в землі гіпербореїв/атлантів. Однак він вніс й цілком реальний внесок в археологію. Зокрема, саме він розробив застосований й зараз метод датування по товщині ґрунтового шару. Поставивши експеримент та провівши відповідні дослідження на місцевості в околицях Уппсали, Рюдбек прийшов до висновку, що ця територія була заселена не пізніше ніж через двісті років після всесвітнього потопу [4, с. 68-69].

Незважаючи на неоднозначне ставлення церкви, розкопували в цей період в основному місця поховань. У. Вереліус у 1660 р. здійснив масштабні розкопки в Уллерокері в провінції Уппланд. Курган був розкопаний не зверху, а збоку. За поясненнями вченого, це було пов'язано зі зменшенням витрат; крім того, він не хотів турбувати душі померлих. Чимало інших вчених, намагаючись далеко не відходити від біблійного контексту, проводили розкопки з метою довести, що стародавні саги не брешуть, а пращурами шведів були боги та велетні.

Нарешті саме міфотворчий фактор зумовив певний державний інтерес до розкопок. Відомо, що король Карл XII у 1689 р. особисто відвідував розкопки поховання в Старій Уппсалі, які проводив У. Рудбек [8, с. 21-22]. Крім того, до перших розкопок місцевою владою, а іноді і королем особисто, залучалися місцеві жителі або солдати. Хоча до законодавчого акту 1867 р. процедура археологічних розкопок ніяк не регулювалася, ще у 1669 р. державний антиквар Йохан Хадорф звертався до канцлера Швеції Магнуса Габріеля де ла Гарді з проханням дозволити розкопки пагорба Одіну в окрузі Оденсала в Уппландії.

Земельні реформи на початку XIX ст. та масштабне освоєння земель істотно загострили проблему збереження пам'яток. Швеція в цей час остаточно перестала претендувати на роль світової сили. Ідеологію замінив національний романтизм, що опанував тоді усією Європою. Зазначені причини зумовили потребу в новому акті про охорону пам'яток. Такий документ був прийнятий 17 квітня 1828 р. і називався «Королівського Магістрату милостивий декрет щодо стародавніх пам'ятників, яким забезпечено спокій та охорону». Головними розробниками декрету виступили шведські дослідники старовини Якоб Адлербет, Леонард Фредерік Рееф та Нільс Хенрік Шьоборг.

Декрет 1828 р. захищав нерухомі пам'ятки, незалежно від того, в чий власності вони знаходилися. Разом з тим охорона пам'яток перестала бути необмеженою. Вводилися гнучкі юридичні механізми, де головну роль мав грати не примус, а переконання. Знесення пам'ятника в процесі проведення

земляних робіт тепер дозволялося в разі подання відповідного повідомлення про це в Королівську академію наук, історії та старожитностей, яка була створена ще у 1786 р. На цей орган Декретом 1828 р. була покладена відповідальність за нерухомі наземні пам'ятники. Тільки в разі, якщо пам'ятник був «досить історично своєрідний», Академія могла заборонити його знесення, з виплатою власнику земельної ділянки грошової компенсації. За Декретом зберігався обов'язок оферти державі «монет, виробів зі срібла, золота, міді, металу, каменю, дерева та інших цінних речей». Такі речі підлягали опису спеціальними уповноваженими (інвентаріями) при місцевих церквах. Їх дозволялося продавати без згоди Академії. Повноваження по розслідуванню злочинів у відношенні заподіяння шкоди пам'яткам покладалися особисто на Королівського антикварія [6, с. 46].

Друга половина XIX ст. стала поворотним моментом у справі охорони пам'яток. В цей час формується археологія як окрема наука, і цей процес був тісно пов'язаний саме зі Скандинавією. Західна Європа, зі своєю глибокою схоластичною традицією тлумачення Біблії та античних текстів, не могла піднятися над химерою писаної історії. Випадкове виявлення первісних кам'яних або бронзових знарядь пояснювалося приналежністю цих предметів античній культурі. А скандинавські народи залишалися наодинці зі своєю похмурою старовиною, описаною тільки в епосі та викарбуваною незрозумілими написами рун. Данський антиквар Християн Юргернсен Томсен та шведський зоолог, а згодом археолог, Свен Нільсон приблизно одночасно приступили до створення теоретичної основи археологічної науки. Х. Ю. Томсен у 1836 р. опублікував роботу, де викладена його основоположна для археології теорія про три епохи (кам'яну, бронзову та залізну) стародавньої історії. С. Нільсон приблизно водночас розробив еволюційну теорію про стадії розвитку стародавнього суспільства від дикості до цивілізації (основні публікації з цього питання зроблені у 1835-1843 рр.).

Важливим було те, що саме в Швеції талановитий антиквар з найбільшого на той час шведського музею міста Лунд Брор Еміль Хільдебранд першим застосував на практиці теорію Х. Ю. Томсена, класифікувавши, відповідно до періодизації трьох історичних епох, предмети з колекції Лундського музею згідно матеріалу, з якого вони були виготовлені. Саме з цим можна пов'язати перехід державного регулювання історичним надбанням на наукові основи. Б. Е. Хільдебранд згодом очолив шведську Державну антикварну службу та Національний музей, адміністративно об'єднавши, таким чином, практичну археологію та охорону пам'яток. Саме він став основним автором майбутнього Декрету від 29 листопада 1867 р. [6, с. 47].

Новий декрет називався так само, як і декрет 1828 року – «Королівського Магістрату милостивий декрет щодо стародавніх пам'ятників, яким забезпечено спокій та охорону». В ньому відображено тенденції професіоналізації та централізації охорони пам'яток. Вперше вводиться термін

«постійний пам'ятник», під яким розумілися історичні пам'ятники, взяті під державну охорону. Перелік видів пам'ятників став ширше та докладніше. Декрет завершується формулюванням: «та інші подібні пам'ятники минулого, які зараз не можуть вважатися приналежними певному власнику».

Декретом було ускладнено механізм узгодження знесення пам'ятників в процесі господарських робіт. Виняток було зроблено для проектів, які становили значний суспільний інтерес (будівництво каналів, доріг та залізниць). Був уточнений механізм надання права на дослідження археологічної спадщини, який вже практично склався на підставі попереднього декрету. Говорячи про обов'язок оферти виявлених рухомих цінностей, Декрет тепер окремо згадує бронзові предмети, колекціонування яких тоді стало дуже модним. У 1873 р. Шведським товариством пам'ятників було пролобійовано поправку до Декрету, якою бронзові предмети звільнялися від обов'язку оферти. У спеціальному додатку до Декрету 1886 року окремо передбачався захист підземних об'єктів (давніх поселень або поховань).

Таким чином, в своєму остаточному вигляді «Милостивий декрет Його Величності, що відноситься до охорони пам'яток старовини, даний в Стокгольмському палаці 29 листопада 1867, 30 травня 1873 та 21 квітня 1886 рр.» містить дванадцять параграфів, які всебічно описують форми захисту пам'ятників та способи контролю над ними. В силу того, що цей документ невеликий за обсягом, але дуже яскраво характеризує високий рівень шведської турботи про своє минуле, вважаємо за потрібне навести його фрагменти в авторському перекладі.

«§ 1. Всі пам'ятники, які зберігають пам'ять про давніх мешканців країни, перебувають під заступництвом закону і, згідно з тим, не можуть бути пошкоджені та знищені власником землі або особою, яка займає її, або якоюсь іншою особою, за винятком випадків, зазначених в параграфах 3, 4 та 5.

§ 2. До переліку пам'яток включаються: а) земляні або кам'яні вали (могильні вали та кам'яні), споруджені руками людини; б) кам'яні гробниці з огорожами із землі або каменя, якщо такі є; в) інші стародавні могили або місця поховання; г) лежачі або стоячі камені, окремі або поставлені рядами або групами, розташовані в систематичному порядку або без нього; е) камені або поверхні скель з написами або зображеннями; ф) кам'яні хрести та інші знаки; г) залишки жител, покинутих з давніх часів, а також залишки, які вказують на існування давнього житла; ж) залишки давно покинутих фортець, замків, церков, каплиць, монастирів, ораторій чи інших громадських будівель та споруд, а так само іншого виду пам'ятники такої давнини, що вони не можуть вже вважатися приватною власністю.

§ 3. Королівська археологічна академія має право, за посередництвом державного антикварія або іншої спеціально призначеної особи, здійснювати реставрацію та ремонт застарілих давніх каменів і інших залишків старовини, після формального повідомлення про це власника або особи, що займає землю;

рівним чином академія має право проводити зйомки та дослідження пам'яток за допомогою розкопок чи інших засобів, за умови, що власник або особа, яка займає землю, повинен отримати відшкодування за ті пошкодження або збитки, які йому при цьому можуть бути заподіяні.

§ 4. а) Ті залишки старовини, якими вже користуються під виглядом орної землі, болотної ґрунту або пасовищ, можуть бути в тому ж вигляді культивовані й надалі, але не на більшу глибину, ніж досі.

б) В тому випадку, якщо власник або особа, що займає землю, побажає обробляти або використовувати подібний ґрунт під будівлі або для інших цілей, на більшому протязі, ніж дозволено за пунктом (а), або він побажає іншим чином утилізувати, змінити або пересунути будь-які постійні залишки, – він повинен подати заяву про свій намір, разом з точним описом пам'ятника, найближчий урядовій посадовій особі, якщо справа відбувається в селі, або магістрату, якщо справа відбувається в місті; згадані влади зобов'язані негайно повідомити про факт губернатору провінції, який в свою чергу повинен надіслати відповідне донесення королівській академії.

Королівська академія має владу вирішити, чи можливо погодиться на проєктовану роботу, і, в разі позитивного рішення, від академії же залежить, поставити при цьому умови, чи ні.

Рішення академії має бути повідомлено заявнику за посередництвом губернатора, з доданням сповіщення, що, в разі невдоволення рішенням, заявник може апелювати до департаменту церковних справ протягом проміжку часу, визначеного декретом 14 листопада 1866 р.

В останньому випадку рішення повинно бути повідомлено заявнику без справляння особливої плати.

с) Королівська академія має право в тих випадках, коли видано дозвіл на зміну або перенесення будь-якого старовинного пам'ятника, заздалегідь піддати його огляду та зйомці, або відрядити когось із осіб, які перебувають на службі в академії, для присутності при перебудові або перенесенні пам'ятника, до того ж ця особа не може завдавати власнику або орендарю землі ніякого зайвого зволікання або занепокоєння. Якщо в цих залишках будуть знайдені якісь давнини, то вони повинні бути запропоновані Його Величності та короні.

д) Якщо хто-небудь побажає, для наукових досліджень, розкрити який-небудь особливо згаданий пам'ятник, він може просити на те дозволу від академії, яка, в разі своєї згоди на дозвіл, має владу точно визначити, яким чином ця робота повинна бути виконана.

§ 5. Якщо при проведенні залізних та звичайних доріг і каналів або при інших громадських роботах будуть знайдені чудові пам'ятники на самій лінії дороги або каналу; якщо вони будуть перешкоджати виконанню робіт, і якщо знищення цих залишків можна уникнути лише з великими труднощами, то, перш за знищення їх, повинні бути зроблені та перепроведжені в королівську академію знімки їх, і академії повинна бути надана можливість оглянути

пам'ятники через особливо відряджену особу у випадку, якщо академія вважатиме це за необхідне; але при цьому хід робіт не повинен бути уповільнений.

§ 6. При роздробленні будь-якої земельної ділянки, на якій знаходяться пам'ятники, простір, зайнятий останніми, не повинен, по можливості, піддаватися роздробленню.

У тих випадках, коли не можна досягти згоди шляхом дружніх переговорів, вищезгадані постанови про охорону пам'яток старовини залишаються в силі.

§ 7. Кожен, хто за допомогою підривання, ломки, розкопування, орання або яким-небудь іншим чином завдає шкоди або руйнування або як-небудь інакше тривожить пам'ятники, піддається штрафу в розмірі, залежно від обставин, від 5 до 500 крон, в тому випадку, якщо виявиться, що винний знав або повинен був знати, що ці пам'ятники – залишки старовини; крім того, винний зобов'язаний, якщо можливо, відновити колишній вигляд пам'ятника. Якщо він сам знехтує цим, то реставрація повинна бути проведена за його рахунок.

Якщо будуть знайдені предмети старовини, то вони повинні бути передані королівській академії і, після їх розгляду, повинно бути визначено винагороду, яка підлягає видачі.

§ 8. а) Всякий, хто знайде в землі або воді, в старих будівлях чи інших місцях стародавні монети, предмети озброєння, знаряддя, прикраси, судини або інші давнини, зроблені з золота, срібла або міді, повинен за законом запропонувати їх державі, без полумки, підпилювання, підчищення або пошкоджень, завданих предметам іншими способами, і без зволікання донести найближчий посадовій особі корони або губернатору про те, де і як були знайдені предмети і чи є які-небудь рештки по сусідству, а також повідомити всі відомості, які можуть бути корисні в даному випадку.

Губернатор зобов'язаний, не відкладаючи, упевнитися в тому, що давнини вже вислані, або, якщо виконання цієї вимоги поштою незручно, то послати письмове повідомлення про це королівській академії.

Якщо остання визнає за необхідне помістити знахідку або частину її в державні колекції, то тому, хто знайде повинна бути сплачена повна вартість металу за скарби з золота і срібла і, понад те, одна восьма частина; в разі ж виявлення мідних предметів, крім вартості металу, сплачується надлишок, який буде визнаний рівноцінним науковій цінності знахідки. Якщо коштів, що асигнуються академії державою на подібні цілі, виявиться недостатньо для таких витрат, то повинна бути представлена доповідь Його Величності королю, і він має вирішити, чи можливо покрити витрати на купівлю з інших коштів, або ж скарб повинен бути повернутий власнику.

б) Якщо власник інших предметів старовини меншої матеріальної цінності, випадково знайдених, забажає представити їх королю і короні, він може діяти згаданим шляхом за посередництвом губернатора; академія сплачує винагороду за будь-яку частину запропонованого скарбу, яка, на її думку, повинна бути

збережена для державних археологічних колекцій; це винагорода повинна бути більш-менш значною, залежно від ступеня збереження предметів і значення їх для музею та науки.

с) Всякий, хто знищить, сплавить, розсіє або віддасть скарб, згаданий в пункті (а), перш ніж запропонувати його королю і короні, позбавляється, без всякого відшкодування, тієї частини скарбу, яка ще залишиться в його володінні, і сплачує штраф у розмірі подвійної вартості знищеного.

§ 9. Старовинні церкви, що відрізняються оригінальною архітектурою або стародавніми прикрасами, або такі, з якими пов'язані історичні спогади, або мають живопис або напис на склепіннях, на дахах і стінах, не можуть бути зруйновані, перебудовані або обернені на інше вживання, доки не буде зроблено відповідне події повідомлення королю, так щоб Його Величність, після розгляду справи, міг вирішити, що має бути залишено недоторканим і що збережено для майбутнього за допомогою знімків та описів, перш ніж буде здійснена ломка або перебудова.

Той же закон повинен застосовуватися і до інших будівель, з'єднаних з церквами, як, наприклад, старовинні могили та інші пам'ятники, знайдені в церквах або на кладовищах, але при цьому права приватних осіб або родів на такі пам'ятники залишаються недоторканими.

§ 10. Якщо в церкві чи іншому місці в межах церковних будівель будуть знайдені рухомі предмети, які можуть сприяти увічненню пам'яті про звичаї або мистецтва старого часу і які не належать приватним особам або родам – як, наприклад, старовинні шати, картини, вітварний живопис, хрести і розп'яття, дорогоцінні камені, судини, хрестильні судини, кадьниць, ручні дзвіночки, скрині для індульгенцій, ящики для бідних, картини, що не укріплені на стінах, або інші предмети мистецтва, реліквії або надгробні камені, епітафії, герби, прапори, траурні хоругви, зброя та лати, старі листи та документи, – всі ці предмети не можуть бути видані приватним особам або пожертвовані в колекції всередині королівства або за кордоном до подання їх королю і короні; відповідальними за виконання цієї вимоги є особи, на обов'язку яких лежить їх утримання.

Якщо рунічні камені виявляться в кам'яній підлозі церкви, де їм може загрозувати пошкодження, вони повинні бути вилучені звідти та поміщені на відкритому і потрібному місці. У разі, якщо прихід не побажає прийняти на себе необхідні для цього витрати, подання з даного питання повинні бути надіслані королівській академії.

Коли прихід побажає перелити дзвін, на якому знаходяться написи, то з останніх належить зняти копії та передати їх королівській академії. Якщо написи складені з рунічних чи інших середньовічних букв, або якщо на дзвоні знайдуться малюнки або зображення незвичайного характеру, то академії повинна бути передана точна копія їх, щоб дати їй можливість досліджувати написи та зображення і зробити з них зліпок, поки дзвін не перелили. Якщо ж

прихід побажає продати дзвін, який передбачалося перелити, то попередньо він повинен бути представлений королю і короні в своєму первісному вигляді.

§ 11. Інвентар рухомого майна, який за законом має бути при кожній церкві, повинен містити в собі також предмети, згадані в попередньому § 10; при кожній зміні настоятеля і за будь-якої ревізії інвентар повинен бути підданий ретельному перегляду з метою засвідчення, що все знаходиться в належному порядку та згідно з інвентарем. Королівська академія має право вимагати складання інвентарю шляхом належно заяви про те парафіяльному священику або законному представнику.

Настоятель та церковний комітет зобов'язані спостерігати за тим, щоб рухоме майно церкви не було зіпсовано або порване, і піклуватися про те, щоб для зберігання предметів, що вийшли з ужитку при церковній службі, було влаштовано особливе відповідне приміщення в церкві або будівлях, що їй належать.

§ 12. Королівський губернатор та консисторія, духовенство, що перебуває на службі, а також коронні посадові особи зобов'язані стежити, наскільки це лежить в межах їх влади, за точним виконанням цього декрету.

Королівський губернатор має владу за заявою державного антикварія або на прохання приватного землевласника або з інших підстав, поставити під заступництво закону певні пам'ятники або пам'ятники певних місцевостей; якщо, проте, подібним пам'яткам буде завдано шкоди, то, при провадженні суду, факт віддачі під заступництво повинен бути прийнятий до уваги, як обтяжлива провину обставина.

Державний антикварій має владу, в разі відкритого ним порушення декрету в будь-якій частині, піддавати винну особу переслідуванню» [9, с. 120-126].

Отже слід зазначити, що в Декреті 1886 року, на тлі в цілому високого рівня законодавчої техніки, містилася низка надмірно вузьких норм. Наприклад, в параграфі 10 детально розписано, що слід робити «якщо рунічні камені виявляться в підлозі церкви ...» або «якщо прихід побажає перелити дзвін, на якому викарбувані написи ...».

Серед інших питань, пов'язаних з адміністрацією пам'ятників, складанню загального опису пам'яток в Швеції також було приділено значну увагу. Королівський антикварій у 1891 році склав доповідь, суть якої зводиться до наступного. Академія мала в своєму розпорядженні суми, асигновані урядом для цілей дослідження та опису пам'яток. «Коли я приступив до виконання своїх обов'язків, пише доктор Ганс Хільдебранд, син Б. Е. Хільдебранда, я побачив, що настав уже час почати наведення систематичного порядку серед матеріалів вже здобутих і безперервно працював для доведення цієї справи до кінця.

Таким чином був заснований «Антикварний Топографічний архів». Він складається з двох відділень: а) тексту та б) ілюстрацій. Відділення тексту систематизовано по провінціях, округам і парафіям, до того ж для кожного

приходу складається особливий портфель (в тих випадках, коли є мало пам'ятників, два або три приходи з'єднуються в один портфель). У цих портфелях є окремі листи для окремих парафій, для церков, сіл та ферм в приходи, і на ці листи в порядку вносяться всі описові деталі, по мірі того, як вони доводяться до відома. Ілюстрації до пам'ятників язичницьких часів також знаходять собі місце в цих портфелях. Відділення ілюстрацій складається з двох підвідділів, одного для церковних та іншого для світських будівель, до того ж обидва вони розташовані по провінціях. У церковному підвідділі зберігаються 4092 малюнка та фотографії, а в світському – 375. На підставі відомостей, отриманих мною за кордоном, я наважуюся стверджувати, що жодна держава в світі не може похвалитись такою колекцією, якою володіє Шведський Антикварний Топографічний архів» [9, с. 126]

Загалом прогресивність шведських норм до початку ХХ ст. не може не викликати захоплення, хоча законодавство про охорону пам'яток повністю складалося з королівських розпоряджень. Комплексний закон з охорони пам'яток в Швеції був прийнятий тільки у 1942 р.

Список використаних джерел та літератури

1. Baldwin-Brown G. The care of Ancient Monuments. Cambridge: University Press, 1905. 260 s.
2. Зирман Н. Правовые основы охраны археологического и исторического наследия ФРГ. История и современность. *Бюллетень Института истории материальной культуры Российской Академии наук: (охранная археология)*. № 6 / науч. ред. Н. Ф. Соловьева; ИИМК РАН. Санкт-Петербург: Периферия, 2017. С. 201-216.
3. Dolf-Bonekaemper G. Die Entdeckung des Mittelalters. Studien zur Geschichte der Denkmalerfassung und des Denkmalschutzes in Hessen-Kassel bzw. Kurhessen im 18. und 19. Jahrhundert. Marburg. Selbstverlag der Hessischen Historischen Kommission Darmstadt und der Historischen Kommission für Hessen, 1985. 448 s.
4. Толстиков А.В. «Шведскость» как «готскость»: шведский готицизм XV-XVII вв. *Шведы: сущность и метаморфозы идентичности* / отв. ред. Т. А. Тоштендаль-Салычева. Москва: РГГУ, 2008. С. 59-76.
5. Hammer F. Die geschichtliche Entwicklung des Denkmalrechts in Deutschland. Tübingen: J.C.B. Mohr. 1995. 434 s.
6. Малишев О. О. Історичний розвиток законодавства Швеції з питань охорони археологічної спадщини (XVII–XXI ст.). *Правова держава*. Випуск 26. Київ: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2015. С. 43-52.
7. Толстиков А.В. Анатомия истории Улофа Рюдбека. *Одиссей. Человек в истории*. Москва: Наука, 2007. С. 169-189.
8. Оноприенко В.И. Упсальский университет. Века истории. Достижения. Личности. Киев: Информационно-аналитическое агентство, 2014. 192 с.
9. Попечение о памятниках старины в европейских государствах (Перевод П. Латышева книги Baldwin-Brown G. The care of Ancient Monuments. Cambridge: University Press, 1905). *Известия Императорской Археологической Комиссии*. Т. 22. 1907. С. 91-144.

References

1. Baldwin-Brown, G. (1905). *The care of Ancient Monuments*. Cambridge: University Press. [In English].
2. Zirman, N. (2017). Pravovyie osnovy okhrany arkhеologicheskogo i istoricheskogo naslediya FRG. Istoriya i sovremennost. *Byulleten Instituta istorii materialnoy kultury Rossiyskoy Akademii nauk: (okhrannaya arkhеologiya)*. 6. p. 201-216. [In Russian].
3. Dolff-Bonekaemper, G. (1985). *Die Entdeckung des Mittelalters. Studien zur Geschichte der Denkmalerfassung und des Denkmalschutzes in Hessen-Kassel bzw. Kurhessen im 18. und 19. Jahrhundert*. Marburg. Selbstverlag der Hessischen Historischen Kommission Darmstadt und der Historischen Kommission für Hessen. [In German].
4. Tolstikov, A.V. (2008). “Shvedskost” kak “gotskost”: shvedskiy gotitsizm XV-XVII vv. *Shvedy: sushchnost i metamorfozy identichnosti*. p. 59-76. [In Russian].
5. Hammer, F. (1995) *Die geschichtliche Entwicklung des Denkmalrechts in Deutschland*. Tübingen: J.C.B. Mohr. [In German].
6. Malyshev, O.O. (2015). Istorychnyi rozvytok zakonodavstva Shvetsii z pytan okhorony arkhеologichnoi spadshchyny (XVII– XXI st.). *Pravova derzhava*. 26. p. 43-52. [In Ukrainian].
7. Tolstikov, A.V. (2007). Anatomiya istorii Ulofa Ryudbeka. *Odissey. Chelovek v istorii*. p. 169-189. [In Russian].
8. Onopriyenko, V.I. (2014). *Uppsalskiy universitet. Veka istorii. Dostizheniya. Lichnosti*. Kiyev: Informatsionno-analiticheskoye agentstvo. [In Russian].
9. Popecheniye o pamyatnikakh stariny v yevropeyskikh gosudarstvakh (1907) (Perevod P. Latysheva knigi Baldwin-Brown G. *The care of Anciyent Monuments*. Cambridge: University Press, 1905). *Izvestiya Imperatorskoy Arkhеologicheskoy Komissii*. 22. p. 91-144. [In Russian].

Prysiazhniuk O. The Swedish Tradition of State Care for Cultural Heritage.

The Nordic countries are notable for their ancient practice of reasonable care of their historical monuments. There were no ‘laws’ in the strict sense – it was replaced by numerous royal decrees. The decree of the King of Sweden, made in 1886, about patronage and protection of antiquities had the same goals as the parliamentary act about monuments. Sweden is in a particularly good position, because the state has long since taken over the protection of all antiquities in the country and it has established the principle that monuments and artefacts uncovered by excavations on private land do not come under the custody of the owner, but are the subject of state care. At the end of the 19th century it was not possible to establish this principle by direct legislation, but in Sweden it was due to the traditional custom that monuments and their protection have been of incalculable benefit. In this regard, Swedish legislation on the protection of cultural heritage is considered the oldest in the world. The tradition of state care for historical monuments here goes back some four centuries. At the beginning of this tradition in the 17th and early 18th centuries, a centralized Swedish state with great imperial ambitions and an important role in justifying its historical patrimony was formed.

The second half of the 19th century was a turning point in monument conservation, resulting in the 1867 decree, which was amended twice, in 1873 and 1886. It reflects the tendencies of professionalization and centralization of monument preservation. The decree complicated the mechanism of approving the demolition of monuments during economic works. The mechanism for granting the right to investigate archaeological heritage was clarified. The overall progressive nature of Swedish regulations by the beginning of the twentieth century cannot but inspire respect, even though the whole legislation on monument conservation was comprised of royal decrees. It was not until 1942 that the Comprehensive Swedish Monument Preservation Act was adopted.

Keywords: *cultural heritage, antiquities, monument, antiques, antiques, state guardianship, museum.*